

יותם פלדמן

קווים אדומים

לפני כשנתיים הוציאה מפקדת תיאום הפעולות בשטחים מסמך לסיכומו של מחקר, אותו ערכו קציני המפקדה ביחד עם מומחים מתחומים שונים. העבודה, שכותרתה "קווים אדומים", היתה באמת חסרת תקדים בהיקפה, בכוונותיה וביומרתה. היא סוקרת את צורכי התזונה המינימליים של תושבי רצועת עזה, לפי חלוקה של מין וגיל, וממליצה על הקצאת כמות קלוריות מינימלית מכל אחד מסוגי המזון (דגנים, פירות וירקות, חלב, בשר ושמן). כל אחד ממיליון וחצי תושבי הרצועה יכול למצוא עצמו בתוך המסמך ולברר מה ההקצאה שחושבה עבורו. זהו, בלשון מומחי הבריאות, המודל.

אותו מסמך מתרגם את עקרונות המודל להנחיות מעשיות. הקצאת הקלוריות הופכת, בתום החישובים הנדרשים, לכמות המשאיות המינימלית שיש להכניס לרצועה. "נדרש לפעול מול הקהילה הבינלאומית ומול משרד הבריאות הפלסטיני", כתבו מחברי המסמך, "למפתן תוספי תזונה, וכן לחינוך לתזונה נכונה". (רק חלק מהקמח ברצועה מועשר בתוספת). בתחתית ובאותיות מודגשות מופיעה הטאוטלוגיה, "יציבות המאמץ ההומניטרי הינה קריטית למניעת התפתחות תת-תזונה".

אציג היסטוריה מקוצרת של מסמך זה – האירועים שהביאו לכתיבתו והמסמכים שקדמו לו, תהליך ההכנה שלו והשימושים שנעשו בו. דרך היסטוריה זו אנסה לעמוד על כמה ממאפייני ה"קווים האדומים" אותם הוא מתווה. ארון ב"קווים האדומים" כאמצעי שלטון ביר-פוליטי וריבוני, ובעיקר בשימוש שנעשה בהם כטכנולוגיה מוסרית בשירות השלטון. הצגה זו מתבססת על ראיונות עם קצינים בצבא, אנשי משרד הבריאות, מומחים, אנשי ארגונים בינלאומיים ובעלי תפקידים ברשות הפלסטינית, שהיו מעורבים בהכנת המסמך, כמו גם על מסמכים צבאיים שמתעדים את מדיניות ה"קווים האדומים" של הצבא הישראלי.

כרגע אגדיר את "הקווים האדומים" כמגבלות התחמות את החובות

המינימליות של המדינה לקיום בני אדם תחת שליטתה האפקטיבית. אף על פי שגורמים שונים משפיעים על טכנולוגיית "הקווים האדומים", הרי המדינה היא זו שמכריעה מה יהיו הקווים, ובאיזה אופן היא תתחשב בהם. בכל מקרה הקווים מוגדרים באמצעות ערכים מספריים ואבסולוטיים, שאת העמידה בהם אפשר למדוד ולהעריך בזמן אמת.

"הקווים האדומים" פותחים בפני הפוליטיקה שדה חדש של שכנוע ומשא ומתן, כמו גם סיבות ותכליות להפעלת אלימות. באופן זה הם אף מחליפים קווים מסוגים אחרים המעסיקים את הפוליטיקה. כך, אנחנו רואים איך ברצועת עזה, ולעתים גם בגדה המערבית, השאלות הבוררות אינן שאלות של קווים ירוקים – של עיצוב הגבולות הגיאוגרפיים – אלא של "קווים אדומים" המתווים את גבולות הקיום האנושי.

קציני התיאום שהשתתפו בחיבור המסמך ויישמו אותו, הם גם אלה שהיו מעורבים במדיניות המצור על תושבי הרצועה, שהחל ב-19 בספטמבר 2007, שלושה חודשים אחרי עליית חמאס לשלטון, וחודשים ספורים לפני שהמסמך נכתב. הם משתתפים בכינוס שבועי של כעשרה מבכירי יחידת תיאום הפעולות בשטחים (מתפ"ש) של צה"ל, ישיבה שבה מחליטים אילו סוגי מזון יעלו מדי שבוע על שולחנם של תושבי רצועת עזה. קצינים אלה החליטו, למשל, שאפרסמון, בננה ותפוח חיוניים לקיום בסיסי, וראוי להכניסם לרצועה, ואילו משמש, שזיף, ענבים ואבוקדו הם בגדר מותרות, שכניסתם אסורה.

עד לא מכבר התירה ישראל לפלסטינים להכניס כ-40 מוצרים לשטחי הרצועה (המוצרים עצמם השתנו, כאמור, מדי שבוע). בראשית 2010 עלה המספר ל-64, בין היתר בגלל שפעת החזירים והדאגה בישראל מפני התפשטותה אל מעבר לגדרות. בפועל, מינימום המזון שנקבע בקווים האדומים אינו רחוק מהכמות שנכנסה בפועל לרצועה. כך, מנתוני אונר"א עולה כי לעומת המינימום שנקבע במסמך – 106 משאיות, בחודש מאי 2008 עברו במסוף כרם שלום 117 משאיות, באפריל – 113, ואילו בדצמבר 2008, בעת המלחמה, רק 37. שיא הקיבולת של מסוף כרם שלום, המסוף היחיד דרכו מעבירה ישראל סחורות לפלסטינים, אינו גבוה בהרבה מ-120 משאיות, כך שהמקסימום הפוטנציאלי אינו רחוק מהמינימום שקובעים "הקווים האדומים". וכך מגדירים הקווים האדומים את מה שאין לעשותו, ומשחררים את המדינה לעשות כרצונה בתחום שאינו חורג מהקווים. הם גם מבטיחים (במידה סבירה) את חייהם של הנתינים כרף מינימאלי מסוים, ובאותה עת מאפשרים לדרדר את תנאי חייהם בכל צורה שרירותית שאינה חורגת מגבולות "הקווים האדומים".

למעשה, הטיוטה הראשונה של מסמך "הקווים האדומים", מ-2008, נכתבה כבר בשנת 2000, שבועות ספורים לאחר שהחלה האינתיפאדה. מתאם הפעולות בשטחים ביקש מקציניו להכין מסמך שיפרט את חובותיה היסודיות של ישראל לפלסטינים, לאחר שישראל סגרה לחלוטין את המעברים לסחורות, וארגונים הומניטאריים התריעו מפני משבר הומניטארי. למען האמת, החשש התעצם משום שמצב התזונה בשטחים הידרדר באופן עקבי מאז הסכמי אוסלו, כאשר נמנע מהפלסטינים להתפרנס בישראל ולמכור לה ירקות ופירות, ונכנו הפרדות מחמירות בין אזורי A ו-C.

כאשר קציני המינהל האזרחי חיפשו דוגמאות אחרות לעבודות כאלה, הם הופתעו לגלות עד כמה משימתם חדשנית. הדוגמאות שבהן נעזרו היו של "קווים אדומים" שקבעו ארגוני סיוע ומדינות אשר הגישו סיוע ב"אזורי אסון" אחרים. לקצינים לא נמצאו תקדימים של ממש, משום שהמקרים בהם אותה מדינה המקרבת את נתיניה לרף המינימום של הקיום האנושי היא גם זו הקובעת את גבולותיו, ומוודאת כי ימשיכו קצת מעל לרף. דוגמה אפשרית, גרועה למדי, היא משטר הסנקציות של ארצות הברית בעיראק מאז 1991 ועד 2003, עת כבשה ארצות הברית את עיראק. קצינים ישראלים ניסו ללמוד מהאמריקאים על המשטר במפגשי למידה משותפים, אולם אם מתבוננים בתוצאות עליהן דיווח למשל האו"ם – כי חצי מיליון נספו כתוצאה ישירה מהסנקציות – קשה לומר שארצות הברית הצליחה לשמור על רף המינימום לקיום החיים.

המסמך שהפיק צה"ל בסופו של דבר הגדיר את הרמות המינימאליות של מזון, ציוד רפואי ודלק (המשמש גם להולכת מים), שישראל מחויבת להעביר לתושבי הרצועה. מודל זה, שהשתכלל לאורך השנים מבחינת הנתונים וההנחות המגולמים בו, וכלי החישוב המשמשים אותו, הוא הבסיס לכל מדיניות המעברים בעשור האחרון, עד היום, ולאופן ניהול האסון ההומניטארי שיזמה ישראל בעזה בשנים האחרונות. גלגוליו המאוחרים יותר של המסמך חושפים כמה מתכונותיהם הפיזיקליות הייחודיות של הקווים האדומים.

בניגוד ליעדים אחרים שמדינה יכולה לקבוע לעצמה (ניצחון צבאי או מידות מוסריות), ה"קווים האדומים" מתאפיינים בקשיחות ועמידות בתנאים משתנים. "עמידות" זו נובעת מבסיס הנתונים הביולוגי: רצונותיה של ההנהגה הישראלית אינם אמורים לשנות את המספר 2,100 – מספר הקלוריות היומיות המינימאלי הדרוש בממוצע לאדם בעזה, על פי החלטת מחברי המסמך.

אף על פי כן, "הקווים האדומים" מתאפיינים בגמישות מפתיעה, המאפשרת החרפה של הסנקציות שנוקט השלטון, בלי לחרוג ממגבלות "הקווים האדומים". שינוי המסגרת אותה תוחמים הקווים, מתאפשר בשלושה אופנים: אם מספר הקלוריות הדרוש לאדם אינו משתנה, אפשר לשנות את ההנחות לגבי כמות המזון שיש להעביר כדי להגיע לכמות זו. המלחמה בעזה, למשל, שימשה את קציני תיאום הפעולות בשטחים כמעבדה הומניטארית: אם עד אז יכלו לשרטט באופן תיאורטי את החובות המוטלות על מדינה, הרי בזמן המלחמה ראו כיצד המודל פועל בשטח. ההשוואה בין כמויות המשאבים שנכנסו לבין רמת חיי התושבים איפשרה לעדכן את ההנחות בדבר החובות שמטיל המודל על המדינה: בימים שבהם ירד מספר המשאיות שנכנסו לרצועה, לא התקבלו דיווחים על מצוקת מזון. מכאן אפשר היה ללמוד כי ניתן להפחית את הכמות המינימאלית הנדרשת של המשאיות, כלומר להנמיך את רף "הקווים האדומים".

דרך נוספת לחרוג מן "הקווים האדומים", היא השעייה זמנית שלהם. הקצינים שניסחו את "הקווים האדומים" בחרו במודל של תזונה מינימאלית הולמת היכולה, לכאורה, לשמש לאורך זמן בלתי מוגבל. גם כאן, באופן אירוני, התבססו קציני צה"ל על המודלים של ארגוני סיוע בינלאומיים, משום שאלה כללו גם מודלים לתזונה מינימאלית, או תזונת חירום, אותה אפשר לספק לאורך זמן מוגבל ובתנאי קיצון. הצבא הישראלי בחר במודל התזונה ההולמת (ולא המינימאלית), בין היתר משום שמצבי הקיצון שכיחים בשטחים, וקשה לאמוד את ההשפעות הכרוניות המצטברת של דירדור חוזר ונשנה לתזונת חירום. דירדור אירעי של מצב התזונה אל מתחת לרף המינימום, שנקבע בשעת חירום, התרחש לא אחת בעזה, ומצד שני לא הביא למחסור במוצרים יסודיים, הודות למלאי שעמד לרשות הנתינים. בגלל מקרים אלה, שבהם הכמות שאיפשרה ישראל להכניס לרצועה היתה נמוכה מהמינימום שקבעה לעצמה, העדיפו קציני תיאום הפעולות בשטחים לשמור את המידע אודות "הקווים האדומים" בינם לבין עצמם, ולא לשתף ארגונים בינלאומיים בקביעתם, או לחשוף בפניהם את עובדת קיומם.

צורה שלישית שבה אפשר להזיז את הקווים היא ההחלטה אילו משאבים לכלול במבחני "הקווים האדומים". כך, למשל, סביר להניח כי לפני שנתיים היו קציני המינהל האזרחי מגדירים דיוור כזכות מינימאלית, ואת הפגיעה בזכות לקורת גג כקו אדום שאין לחצותו. כיום, ישראל אינה מאפשרת להכניס מלט לעזה, לכן המוני תושבים שבתיהם נהרסו במלחמה אינם יכולים לשקם אותם, וכך דיוור איננו נחשב ל"קו אדום".

יתר על כן, לא לכל עניין אפשר לקבוע "קו אדום". ישנם משאבים, כמו מזון או מים, שתמיד יהיו להם "קווים אדומים", וישנם כאלה שאינם קשורים לקיום החיים הביולוגיים. למשל, אין "קו אדום" לתרופות. "הקווים האדומים" מתייחסים רק לאובייקטים שיש להם "שימוש כפול": מחד גיסא הם הכרחיים לקיומם היסודי של החיים הביולוגיים, ומאידך גיסא, שימוש בכמות גבוהה מהמינימום מאפשר טיפוח של החיים והנאה מהם. דלק, למשל, יכול לשמש "איכות חיים של פנאי" וגם בתי חולים, הפעלת משאבות מים ותנועת אמבולנסים.

מכל אלה עולה כי מזון הוא הדוגמה הטובה ביותר למשאב שאפשר להגביל ב"קווים אדומים" והדיון במזון הוא המתועד ביותר בספרות המקצועית ובמסמכים הצבאיים העוסקים במדיניות המצור.

איך קובעים מדדים ל"קווים אדומים"? ניסיונם של ארגונים בלתי ממשלתיים, מדינות וסוכנויות של האו"ם באזורי אסון יצר מתודה לקביעתם של קווי מינימום למזון. בעשור האחרון השתכלל בישראל מדע הרעב (או אמנות התענית) בשטחים הפלסטינים באמצעות תרומתם של קציני צבא ישראלים, אנשי משרד הבריאות, עמותות כמו "רופאים לזכויות אדם", סוכנויות סיוע כמו USAID (סוכנות הסיוע של ארצות הברית), וכן חוקרים מאוניברסיטת אלקודס בירושלים.

לעתים קרובות, הגבולות ביניהם לא לגמרי ברורים. האדם שהכין את המודל המשמש לניהול האסון בעזה, היה מהבחינה הזו "מושלם" לתפקיד: הוא כיהן בתפקיד בכיר במשרד הבריאות, את שירות המילואים שלו עשה בתיאום הפעולות בשטחים, הוא היה מתנדב בארגון "רופאים לזכויות אדם", התנדב לפעול באזורי אסון שונים, כמו קוסובו ואתיופיה, וכיום הוא עובד בתפקיד ניהולי בכיר בארגון המזון העולמי. אני מעדיף שלא לחשוף כאן את שמו.

הוא החל לעבוד על המודל ב-1996, אז הפך השימוש בסגר כאמצעי לענישה קולקטיבית, ובעיקר כחלק מואץ ומחושב של תהליך הגיטואיזציה, הנמשך עד היום. הנתונים שעליהם התבסס, נאספו שנים רבות קודם לכן, והתייחסו לתזונה הפלסטינית. פרסומים רשמיים של משרד החקלאות מראים כי הרשויות הישראליות ערכו סקרים מקיפים על תזונה זו זמן קצר לאחר כיבוש השטחים במלחמת 1967. בסוף שנות התשעים, כאשר משרד הבריאות הקים את בינת – מאגר המידע הממוחשב לנתונים על תזונה ישראלית – הוא כלל

בבסיס הנתונים שלו מידע על ההרכב התזונתי של 4,500 סוגי מזון ו-1,200 מתכונים מישראל ומהשטחים, כדי למפות את הרגלי התזונה של תושבי ישראל. הוא בדק גם את התזונה הפלסטינית, כולל הרגלי אכילה של בני גילאים שונים בשטחים, רמת התזונה שלהם ומצבם. במאגר נכללו גם נתונים על תזונת תושבי עזה. חוקרים מאוניברסיטת אל-קודס הביאו למעבדות של משרד הבריאות מנות מוכנות מבתי שטחים, וניתחו את הרכבן התזונתי, הבריאותי. נתונים אלה שימשו כדי להתאים את הבסיס האוניברסלי של "הקווים האדומים" למצב בגדה המערבית בעזה.

המודל היסודי, כאמור, עמד על 2,100 קלוריות, הכמות הממוצעת שדרושה לאוכלוסיה, והחלוקה שלה לסוגי מזונות שונים. המחקר על מצב התזונה המקומית, המזונות שמקובל להכין ובעיות הבריאות הנפוצות איפשר לחוקר להכין קווי מינימום תזונתיים ספציפיים לתושבי השטחים. על אלה נוספו 30 אחוזים אובדן ועשרה אחוזי גניבות, כדי להעריך את כמות המזון אשר בפועל מגיעה לתושבים. ביחד עם אלה, מינימום התזונה שעליו המליצו "הקווים האדומים" הוא כ-3,700 קלוריות לאדם ליום.

את הנתונים האלה העביר החוקר בשנים 1999-2000 לקציני תיאום הפעולות בשטחים. ניסוח אחר של קווים אדומים תזונתיים מתבסס על ניתוח הסמנים (מארקרים) לכך שהקווים נחצו. אלה משמשים למקרים שבהם קשה לברר כמה מזון נכנס בפועל, או אם הכמות הניתנת נמוכה מזו שקובעים הקווים האדומים. החיסרון של המארקרים נעוץ בהיותם מבוססים על סימנים קליניים של האוכלוסיה, כלומר, הם מלמדים שהאסון כבר התחולל. מצב התזונה של האוכלוסיה נקבע באמצעות מעקב ממושך אחר ילדים, שהמחסור במזון ניכר מיד בהתפתחותם (או באי־התפתחותם). ארגון המזון העולמי קבע קו אדום אוניברסאלי למצוקת תזונה, כשיעור מסוים של ילדים הסובל מתת־תזונה כרונית (ירידה במשקל). מאז החל משטר הסגרים על השטחים הפלסטיניים הכבושים ב־1996, היו מקרים בהם קיבל הצבא מידע על כך שהקו האדום נחצה. הוא כינס את מומחי התזונה, והכניס מזון כדי להשיב את המצב לרמה שמעל הקו האדום.

ניב גורדון הראה בספרו¹ כיצד מוסדות שישראל התקינה בשטחים כדי להפעיל ביו־כוח, ולנהל את האוכלוסיה כולה, כמו למשל יוזמות לקידום בריאות הציבור באמצעות העברת הלידות לבתי חולים ומתן חיסונים, או כוח

1 Neve Gordon, *Israel's Occupation*, University of California Press, 2008.

דיסציפלינארי, כמו בתי ספר והכשרת עובדים, הוסבו בתקופת האינתיפאדה הראשונה, ובעיקר בזו השנייה, לכוח מטעם הריבון. ישראל הענישה את האוכלוסיה הפלסטינית באמצעות סגירת בתי ספר, מנעה את התעסוקה בישראל או הטילה הגבלות תנועה שהקשו על תפקודה של מערכת הבריאות. באופן דומה, ניטור הרגלי התזונה הפלסטינים שימש בשנות הכיבוש הראשונות לביו-פוליטיקה, או פוליטיקה של חיים, טכנולוגיית שלטון שנועדה לעודד את החיים ולטפחם באמצעות שיפור היצע המזון והרגלי התזונה. מאז 1996, ובעיקר בשנות המצור, משמשים נתונים אלה כחלק מטכנולוגיה של ענישה קולקטיבית או פוליטיקה של מוות – מניעת מזון מהאוכלוסיה תוך דירוד מצב התזונה למינימום. יחד עם זאת, הקווים האדומים מראים כי המעבר אינו שלם. אם בשנות הכיבוש הראשונות הורכבה השליטה בשטחים ממזיגה של כוח ריבוני עם ביו-כוח המטפח את החיים, הרי בשנים אחרונות הורכבה השליטה ממזיגה של כוח ריבוני (ברמות גבוהות הרבה יותר) עם ביו-כוח המשמר את החיים.

בזמן המלחמה האחרונה בעזה הקים הצבא חמ"ל הומניטארי שתפקידו היה לנהל את כל פעולות הצבא שנועדו לעמוד במחויבויותיו, המינימאליות בדרך כלל, לאוכלוסיה הפלסטינית בעזה. על העיקרון שהנחה את החמ"ל אפשר ללמוד מן המבנה הפיסי שלו: הוא הורכב משלושה חדרים. החדר האמצעי היה הגדול ביותר, ובו ישבו נציגים של כל הארגונים ההומניטאריים, כולל אונר"א, (שמתקנים שלו הותקפו פעמיים בעת המלחמה), אנשי תיאום הפעולות בשטחים, נציג של החטיבה לקשרי חוץ שהעביר תידרוכים לנציגי צבאות זרים שהיו מודאגים מהמתרחש ברצועה, נציג המחלקה לדין בינלאומי בצה"ל, אשר סיפקה ייעוץ משפטי צמוד לכוחות הלוחמים, ולמעשה הכשירה, מבחינת החוק הבינלאומי, את מרבית הפעולות שצה"ל ביקש לבצע ברצועה, נציג של משרד הבריאות, וכן יועצים מקצועיים לתחומים שונים כמו מים, דלק ועוד. חדר נוסף היה החמ"ל המסווג של אנשי הצבא, ממנו הועברו הוראות לתיאום הפעולות בשטחים ונוהל הקשר עם מפקדי הכוחות בשטח, וכן חדר לאנשי הארגונים הבינלאומיים, שם הם נועצו ביניהם ושוחחו עם אנשיהם בעזה.

מפקד החמ"ל היה ברוך שפיגל, לשעבר מח"ט גולני בראשית האינתיפאדה הראשונה. בהמשך דרכו הוא עבר לתיאום הפעולות בשטחים, והתמחה בתחום ההומניטארי, בין היתר כעוזר שר הביטחון למרקם חיים, שהעביר תכנית לשינוי

אופי המחסומים. המשתתפים בעבודת החמ"ל שיבחו את הענייניות שבשיתוף הפעולה בין גורמים שונים שביניהם שררו חילוקי דעות משמעותיים. המודלים לתזונה והקווים האדומים שימשו ליצירת שפה משותפת בין הצדדים השונים. כך עידכנו הארגונים את צה"ל בדיווחים מהשטח בדבר מחסור או מצוקה, ואילו אנשי הצבא תיאמו עם הכוחות בשטח את העברת הסיוע. לעתים הצבא הוא זה שביקש מן הארגונים להעביר סיוע למקומות שבהם הבין כי אינו עומד בחובותיו המינימאליות (למשל בתיקון מתקני חשמל ומים), ובכמה מקרים הצבא היה אף זה שהגיש את הסיוע.

מאופן הפעולה של החמ"ל, ומהשימוש שעשתה בו ישראל אחרי המלחמה (למשל בתגובה לרוח גולדסטון), אפשר ללמוד על התפקידים התועלתניים שמילאו "הקווים האדומים": ככלי להסברה או למניעת התערבות בינלאומית. ואולם, הסברים אלה, ביחד עם השימוש השלטוני-ניהולי ב"קווים האדומים", אינם מספקים הסבר מספק של תפקידם. אפשר ללמוד על כך רק מהעובדה שחלק ניכר מעבודת ההכנה של "הקווים האדומים" היתה פנימית, ומעולם לא נחשפה. עבודה זו שיקפה דאגה אותנטית לחובות אלה, דאגה שהיתה אינהרנטית לאופן ניהול השלטון.

קביעתם של "הקווים האדומים" ויישומם עולים בקנה אחד עם האינטגרציה של העקרונות המשפטיים לפעולות הצבא, לא רק כצורות הנמקה ומבחנים ללגיטימיות, אלא גם כחלק בלתי נפרד משיטת הפעולה. הדבר בא לידי ביטוי לא רק בהחלה הגוברת של סמכות בג"ץ על השטחים, אלא גם בשימוש הגובר של הצבא ביעוץ משפטי מלווה מטעם המחלקה לדין בינלאומי בצה"ל. גם למידת המעורבות של היועצים בתכנון המלחמה בעזה ובניהולה אין תקדים: הם השתתפו בכל הפגישות שבהן אושרו היעדים שהותקפו, ובמהלך המלחמה פעלו יועצים משפטיים בחטיבת המבצעים, בפיקודים ובאוגדות. כאמור, היועץ לא רק מכשיר ומאשר את פעולות הצבא, אף על פי שזהו תפקידו המשמעותי (היועצים אישרו את רוב התוכניות שהצבא ביקש לממש), אלא הוא מעניק, לדברי יועצים משפטיים וקציני צבא, מסגרת מחשבתית מוסדרת למאמצים הצבאיים, ומאפשר לייעל אותם ולסייע לאיש הצבא לעמוד ביעדיו.

נציג המחלקה לדין בינלאומי בחמ"ל ההומניטארי נדרש לא אחת לתת חוות דעת בנושא חובותיה המינימאליות של ישראל לתושבי עזה על בסיס אמנות משפטיות לזכויות חיוביות (האמנה לזכויות חברתיות), וכן להציג ניתוח של פסיקות בג"ץ, שדן בכמה עתירות בעניין עמידתה של ישראל בחובותיה לתושבי עזה. החובות המשפטיות ואף פסיקותיו של בג"ץ היו מוכרות גם לנציגי

הארגונים הבינלאומיים שישבו בחמ"ל, ושימשו, כמו "הקווים האדומים" עצמם, כשפה משותפת בינם לבין הצבא הישראלי. לא אחת הם קבלו על כך שהצבא אינו עומד בחובות שקבע לו בג"ץ ("בית המשפט שלכם אומר שאתם צריכים לעשות x").

תפקידם המוסרי של "הקווים האדומים" משמעותי עוד יותר מתפקידם המשפטי והשלטוני. חלק ניכר מהסיבות שבגללן נקטו אנשי הצבא פעולה מסוימת ולא אחרת היו אתיות. לכן, ניתוח "הקווים האדומים" כצורות להפעלת כוח וכעקרונות שלטוניים אינו מספיק, אם לא מבינים את התפקיד שהם ממלאים כטכנולוגיה מוסרית בשירות השלטון, כצורה של הגבלה וכהסדרה (ולא רק הצדקה) לפעולותיו. תוקפם המוסרי של "הקווים האדומים" מגביל את ההחלטה השלטונית לצמצם, ככל הניתן, את תנאי חייהם של הנתינים. כך, בשעה שהשלטון מעניש את האוכלוסיה הפלסטינית באמצעות צמצום כמות המזון שהיא מקבלת, "הקווים האדומים" הם וקטור מנוגד לתנופת הענישה. שקלול הכוחות מייצב את רמת התזונה שמספק השלטון על נקודה סטאטית (אם כי לא בהכרח קבועה), שבין תזונה רגילה לבין הרעבה מוחלטת.

אנסה לעמוד על טבעו של מוסר "הקווים האדומים" דרך הצגת קרוב משפחה שלו – "הרע במיעוטו" (the lesser evil), עליו הצביע איל ויצמן.² באמצעות מוסר "הרע במיעוטו", מסבירה חנה ארנדט את שיתוף הפעולה של קורבנות יהודים, או של גרמנים בעלי מוסר, עם המנגנון הנאצי. השיקול המוסרי של אלה התבסס על ההנחה, כי מתוך קבוצה סגורה של אפשרויות, שכולן לא־טובות, מוטב לבחור בפחות מזיקה מבין כולן, אף אם היא רעה מאוד, וכך לצמצם את הנזק. אם כן, השיפוט לפי מוסר "הרע במיעוטו" מתבסס על שני שלבים: הגדרת כל אפשרויות הבחירה, והערכה השוואתית של הרעות שהן מחוללות עד אשר תימצא הפחות רעה מבין כולן. ארנדט מראה כי שיתוף הפעולה של בעלי המוסר, על סמך הרצון להועיל מבפנים, הוא שאיפשר לרעה הקיצונית להתקיים. יתר על כן, השימוש בצורת הצדקה זו היה שכיח עד שהאוחזים בו התרגלו אליו, והרע התמוסס אל תוך המובן־מאליו של חייהם. במקרים רבים, טוענת ארנדט, הסירוב לבחור, ההחלטה שלא לעשות דבר, היא הבחירה המוסרית האפשרית היחידה.

2 lesserevil.kein.org

ויצמן הראה עד כמה "הרע במיעוטו" הפך דומיננטי בפוליטיקה של העשורים האחרונים, עד כדי כך ש"הרע במיעוטו" – יוצא מן הכלל במערכת אתית רגילה – היה למערכת האתית המרכזית, והפך לטוב החדש. הבסיס האתי לרעות שמבצעת ארצות הברית במסגרת המערכת נגד הטרור עשוי מטיעוני "הרע במיעוטו", שבאמצעותם משווים בין הרע שגורמת פעולה מסוימת של השלטון לבין זו שעשויה היתה להיגרם אלמלא ננקטה. טיעונים כאלה משמשים גם להצדקת מבצעים של ארגונים הומניטאריים: הם מקלים על סבל, ובה בעת מסירים את האחריות מעל אלה הגורמים באופן שיטתי לסבל, ומאפשרים להם להמשיך להסב אותו.

בישראל אפשר לראות את "הרע במיעוטו" בחלק מההצדקות האתיות לפעולות הצבא בעזה, וכן במבחני מידתיות שבג"ץ נוקט – למשל בבחירת התואי "המזיק פחות מכל" של חומת ההפרדה. בדומה ל"רע במיעוטו", גם מוסר "הקווים האדומים" מנסה לגייס כלים אתיים כדי להתמודד עם דילמות פוליטיות הדורשות הכרעה מוסרית לטובת עשיית הלא־טוב. בשני המקרים נדרש השלטון לבחור את אופן פעולתו, לאור הצורך להימנע (באופן מוחלט או יחסי) מעשיית רע בסיטואציות "מלוכלכות", לא אידיאליות. שתי הטכנולוגיות מתייחסות לבעיות מאותו סוג, לדילמות שניתן לפתור (לא בהכרח באותן תוצאות) בכל אחד מהכלים.

הטכנולוגיות נבדלות זו מזו ביחסן אל הרע. למעשה השתיים משיקות זו לזו בקו הגבול שבין הטוב לרע: ההכרעה בשיטת "הרע במיעוטו" מצויה בתחום הרע, והחטא אינהרנטי לבחירה המוסרית, מאחר שכל האפשרויות הנשקלות רעות, וצריך לבחור ברע הטוב ביותר. בשיטת "הקווים האדומים", לעומת זאת, המכריע מצוי בתחום הטוב, ו"הקווים האדומים" הם קווי הגבול של טכניקת הענישה שהוא מפעיל. שיפולל הכוחות גורם לו אפוא לבחור בטוב הרע ביותר. כך, על פי לוגיקת "הרע במיעוטו", הבחירה היא יחסית, ותוצאתה אחת ויחידה. משום שכל אפשרויות הבחירה הן רעות, הקריטריון לבחירה הוא ההשוואה ביניהן. מאחר שכל תוצאה היא בלתי מוסרית, יש רק בחירה נכונה אחת. בלוגיקת "הקווים האדומים", כל אפשרויות הבחירה הן טובות, שכן מקפידים לא להידרדר אל הבלתי מוסרי השוכן מתחת לקו. במקרה זה, הקריטריון לבחירה הוא אבסולוטי, והוא בא לידי ביטוי במיקומו של הקו, ובציווי לבחור בפעולה שאינה חורגת מגבולותיו.

משום שקיימות פעולות רבות העונות על קריטריונים אלה, "הקווים האדומים" מעניקים חופש בחירה. מכאן נובע השוני ברטוריקה המאפיינת כל

אחת מהטכנולוגיות – "הרע במיעוטו" היא טכנולוגיה מבוססת על הכרח, ולכן משמשת ככלי לבחירה בסיטואציות שהשלטון מגדירן כמצב של "אינן ברירה", למשל התגוננות מפני טרור, שהצדקתה מחייבת מידה של דחיפות ושל הכרח. "הקווים האדומים" יכולים לשמש ככלי לענישה, שהבחירה בו מחייבת דרגה של חופש: הענישה יכולה להיפסק או להימשך, להצטמצם או להתעצם, הכול בהתאם לשינויים בהתנהגות הנענשים.

שתי הטכנולוגיות מבוססות על כלכלה מוסרית, על חישוב ערכן המוסרי של פעולות שונות. ואולם בכל אחת מהן, החישוב ממלא תפקיד שונה: ב"רע במיעוטו" מתמקד החישוב במעשים עצמם, ומבצע הערכה של מידת הרוע של כל אחד מהם כדי להשוות ביניהם. לעומת זאת, ב"קווים האדומים" החישוב מתמקד בקו ההבחנה שבין טוב לרע, ומגבש קריטריונים מוסריים התוחמים את הגבולות ביניהם.

בהתאם לצורות בחירה אלה, נגזרים אופנים שונים שבהן השיטות האתיות ממוססות את הרע אל תוך המובן-מאליו. המומנט המכריע ב"רע במיעוטו" הוא סימון של אפשרויות הבחירה, מאחר שהתהליך כולו מבוסס על הכרחיותן של אפשרויות אלה, וסגירותה של קבוצת האפשרויות, הואיל והוצאתן מהכלל של חלק מהאפשרויות (כמו שינוי רדיקלי או סירוב), היא המניעה את החישוב הבוחר ברע. במוסר "הקווים האדומים", קבוצת אפשרויות הבחירה פתוחה, ויכולה להשתנות לאורך זמן. אריגתו של הרע בתוך המובן-מאליו, נעשית באמצעות השימוש בחופש הפעולה אותו מאפשרים "הקווים האדומים", בעיקר באמצעות הזותם האפשרית (כמעט תמיד כלפי מטה), כמו שהראיתי קודם.

מוסר "הקווים האדומים", והמבחנים שהוא משרטט, משנה את סוג השאלות הפוליטיות המקיפות אותו. אחד מן הקצינים הבכירים במתפ"ש סיפר כי אחת מהצלחותיו של החמ"ל ההומניטארי התבטאה בכך שכל המשתתפים זנחו את השאלות הפוליטיות, והמירו אותן בשאלות הומניטאריות. בדרך כלל, הדיאלוג בין קציני הצבא הישראלי לבין הפלסטינים והארגונים הבינלאומיים משוקע בהתייחסויות להיסטוריה, לצורות הכוח שיצרו את מצבי המצוקה הנדרונים, לשאלות של דיכוי ושל שחרור, ולתמונה הפוליטית הרחבה יותר. בחמ"ל ההומניטארי, לעומת זאת, כמעט ולא הושמעו שאלות כאלה – התנאים המיוחדים הביאו את כל הנציגים לככר את "פתרון הבעיות" ו"הקלת הסבל" על פני השאלות הפוליטיות. לא רק שהבעיות הרבות והסבל הרב לא הותירו לאיש זמן או אנרגיה להציב שאלות פוליטיות, אלא שנוצרה מערכת הדוקה של תלות הדדית בין הגורמים – הצבא זקוק לארגונים כדי לעמוד במינימום של "הקווים

האדומים", והארגונים זקוקים לצבא כדי לבצע את משימתם. ההיגיון ההומניטארי, שאפיין חלק ניכר ממבצעי הסיוע בעשורים האחרונים, מתבסס על הצורך להקל על סבל או לספק את צורכי הגוף, ומחליף את ההיגיון הפוליטי. ההבחנה בין השניים קרובה להבחנתה של חנה ארנדט, בחיבורה על המהפכה, בין הפוליטיקה לבין "השאלה החברתית". בעוד הפוליטיקה מעצבת את המוסדות המייצגים את נתיני השלטון, ושינויים משחרר אותם משיעבוד בידי בני אדם אחרים, הרי פתרון השאלה החברתית נוגע ליחסים בינם לבין צרכיהם הגופניים, ושחרורם אינו אלא שחרור ממצוקתם של צרכים אלה. בעוד הכוח המניע את הפוליטיקה הוא בחירה ותנועה שתכליתן שחרור, הרי הכוח המניע את השאלה החברתית הוא החמלה, היכולת לסבול ביחד עם סבלם של אחרים. אך חמלה, טוענת ארנדט, רחוקה מלהיות כוח פוליטי, ואין בכוחה לשחרר איש. שחרור מדומה כזה, שכל כולו מתבסס על הכרח, על צורך ביולוגי, ולא על בחירה, אינו יכול להניב הישגים פוליטיים.

"הקווים האדומים" מאפיינים לא רק את הצבא הישראלי אלא גם את מערכת המשפט ואת הדיון הפוליטי. הוא מאפיין גם את הארגונים ההומניטאריים, ואולי אף משפיע על אופי ההתנגדות הפלסטינית. עיסוק בשאלות אלה במרחב החברתי אינו מאפשר שינוי של המבנים הפוליטיים המגדירים אותם קווים. הוא יכול – לכל היותר – לשחרר את הכפופים למינימום של "קווים אדומים", אך אין בכוחו לשחרר אותם מהשלטון הכופה אותם עליהם.